«8D02304 – Әдебиеттану» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған Мансурова Эльнара Жолдашқызының «Қазіргі қазақ повестеріндегі жанрлық және стильдік ізденістер» тақырыбындағы диссертациясының

АҢДАТПАСЫ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Зерттеу жұмысы орта көлемді әдеби шығарманың бір түрі – повесть жанрын кешенді талдауға арналған. Зерттеу жұмысында повесть жанрының табиғаты, баяндау жүйесі мен стильдік белгілері қазіргі әдеби үдеріс контексінде қарастырылды. Зерттеу кезінде отандық және шетелдік әдебиеттану ғылымында «жанр» және «стиль» туралы зерттелген ғылыми еңбектер мен ғылыми мақалалар қарастырылды.

Повесть жанрының модификацияланған түрлері: мистикалық повесть, повесть-эссе, повесть-ертегі, киноповесть, фантастикалық, сатиралық повестерге жүйелі түрде талдаулар жасалынды. Сонымен қатар, повестің келесі түрлері: детективті және деректі повестерді талдауға әдіснамалық үлгілер ұсынылды.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Қазақ повесіне қатысты осы күнге дейін қарастырылған мәселелерге повестерді саралау үрдісі, 1960-70 жылдар аралығында қазақ повестерінде совет адамының характері қалай суреттелгені, кейіпкерлердің даралығы, 1970-80 жылдардағы повестің психологизімі, қазақ повесінің генезисін шығу тегінен бастап жүз жылдық даму жолы, 1970-80 жылдардағы повестердің композициялық құрылымы, кейіпкерлердің бейнелеу сипаты, тәуелсіздіктен кейінгі жазылған повестердің тақырыптары мен өзекті идеялары, құрылымдық ерекшеліктері зерттелген. Алайда, қазіргі қазақ әдебиетіндегі повестердің жанрлық түрлерінің модификациясы және стильдік ерекшеліктерін талдауға цифрлық-стилистикалық құралдарын пайдалану осы уақытқа дейін жүйелі түрде зерттеу нысанына айналмаған.

Қазіргі қазақ әдебиеттануында повесть жанрлық табиғаты кеңейіп, жанрлық модификацияға ұшыраған. Қазіргі қазақ повестерінде мистикалық, фантастикалық элемент, ертегілік үлгі сияқты мазмұндық модификациялармен қатар, повесть-эссе, киноповесть, сатиралық повесть сияқты құрылымдық модификациялары көрініс тапты.

Қазіргі заманның талабына сай, заманауи цифрлық-стилистикалық құралдары арқылы зерттеу қазақ әдебиетінде жаңашыл бағыт ретінде игерілу қажеттілігі туындайды. Осы тұрғыдан алғанда, қазіргі қазақ повестерін талдауда дәстүрлі әдеби талдаудан гөрі цифрлық әдістерді пайдаланып талдау бүгінгі таңда қазақ әдебиеттану ғылымының өзектілігін айқындайды. Бұл жұмыс қазіргі қазақ әдебиетінің көркемдік жақтан дамуын, жанрлық көптүрлігін анықтауға, стильдік жаңару үдерістерін терең талдауға, ең бастысы әлемдік әдеби үдерістермен сабақтастығын көрсетуге ғылыми негізін қалайды. Осы себептен, «Қазіргі қазақ повестеріндегі жанрлық және стильдік

ізденістер» атты зерттеу жұмыстың өзектілігімен, жаңашылдығымен және ең бастысы теориялық-практикалық маңыздылығымен өзекті.

Зерттеу жұмысының мақсаты. Тәуелсіздік кезеңінде жазылған повестердің жанрлық және стильдік ізденістерін кешенді түрде талдай отырып, повестің жанрлық модификациялануын және жаңару механизмдерін анықтау.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

Зерттеу мақсатына жету үшін төмендегідей **міндеттер қойылды:**

1. Қазақ әдебиетіндегі повесть жанрының даму тарихын әр кезеңнің повестерін талдау арқылы жүйелеу;
2. Қазіргі қазақ повестеріндегі тарихи, әлеуметтік тақырыптың көркемдік үлгілерінің ерекшеліктерін айқындау;
3. Повесть жанрының түрлері (мистикалық, фантастикалық повесть, повесть-ертегінің) мазмұндық модификациясының көркемдік жүйесіндегі рөлін талдау;
4. Повесть пен эссе, кино мен повесть, сатира мен повесть жанрларының тоғысуынан туындайтын құрылымдық модификацияның белгілерін, ерекшеліктерін анықтау;
5. Повесть мәтініндегі баяндау формасын, стильдік қызметін, лексикалық доминанттары арқылы шығарманың стильдік ерекшеліктерін нақтылау;
6. Детективті повестерді топтастырып, композициялық құрылымын талдауда кезең бойынша бөлу, деректі повестерді талдауға әдіснама ұсыну.

Зерттеудің нысаны. Зерттеу жұмысының нысаны ретінде XXI ғасыр басынан бүгінгі күнге дейінгі кезеңде жарық көрген қазіргі қазақ прозасындағы повесть жанрының көрнекті үлгілері алынды: Е. Тоқтасынұлы «Сахара үні» (2000), Т. Әбдіктің «Парасат майданы» (2001), Е. Аманшаев «Албасты туралы аңыз» (2001), Т. Ахметжан «Сұлу мен суретші» (2003), «Нобель сыйлығы» (2003), М. Мағауин «Қыпшақ аруы» (2004), Ж. Қорғасбек «Өмірден қымбат» (2004), Ш. Бейсенова «Сүзгенің соңғы күндері» (2008), Н. Ақыш «Сезім жетегіндегі жігіт» (2010), Қ. Жұмаділов «Көкжал» (2011), Б. Қойшыбаев «Ғарышқа жаяу саяхат» (2011), Е. Аманшаев «Балкон» (2013), Р. Отарбаев «Шыңғыс ханның көз жасы» (2014), К. Әмірбек «Есекдәме» (2016), Қ. Мұбарак «Айдың соңғы сәрсенбісі» (2018), А. Елгезек «Болмаған балалық шақ» (2020), Қ. Әбілқайыр «Жылан кегі» (2020), Ж. Әнесұлы «Ахаң мен Жахаң салған азаттық жолы» (2020), Қ. Әбілқайыр «Қарағайлы күмбез» (2021), М. Анарбекұлы «Шымкенттегі шырғалаң» (2021), А. Хонж «Екеудің көлеңкесі» (2021), К. Сәттібайұлы «Тәтті ертегі» (2022), «Әппақ шар туралы әуезе» (2022), С. Досжан «Ауылан шыққан миллионер» (2024), Г. Сәдірқызы «Айбибі» (2025), Қ. Әбілқайыр «Жүректің көз жасы» (2025).

Зерттеу пәні. Зерттеу жұмыста талданған қазіргі қазақ повестерінің жанрлық және стильдік ерекшеліктері

Зерттеу әдістері.

– Повесть жанрының қазақ әдебиетіндегі бұрынғы және қазіргі кезеңдегі повестердің даму тарихын салыстыру үшін салыстырмалы әдіс;

– Мистикалық повесть, повесть-эссе, повесть-ертегі, киноповесть, сатиралық, фантастикалық сынды повесть жанрының түрлерін жүйелеуге, әр түрдің ерекшеліктерін бөліп көрсетуге салыстырмалы-типологиялық әдіс;
– Повестердің (киноповесть, повесть-ертегінің, фантастикалық) құрылымдық ерекшеліктерін, яғни композициясын, эпизодтық құрылымын, диалогтың қолданылуы, баяндау түрлері сияқты ерекшеліктерін анықтауға құрылымдық талдау әдісі;
– Повестердің (мистикалық, повесть-ертегінің) архетиптерін, мифтік модельдерін, символдарын анықтау үшін мифопоэтикалық әдіс;
– Повестердің сөз жиілігін, повестің лексикалық өрістерін, мәтін динамикасын талдау үшін цифрлық мәтінталдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Зерттеу жұмысының негізгі теориялық тұжырымдары мен түйіндерін қорытуда ғылыми және әдіснамалық негізі ретінде А. Байтұрсынов, М. Қаратаев, Е. Ысмайылов, Ә. Әзиев, С. Қирабаев, Ш. Елеукенов, З. Қабдолов, А. Нағметов, Р. Нұрғали, С. Асылбекұлы, Ж. Жарылғапов, Н. Ақыш сынды зерттеушілер еңбектері мен ғылыми пайымдаулары басшылыққа алынды.

Зерттеу жұмысының негізгі дереккөздері. Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасы, ҚР БҒМ Ғылым комитеті «Ғылым Ордасы» РМК Орталық ғылыми кітапханасы, М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының «Тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет және көркем публицистика» бөлімінің кітап қорлары, Әл-Фараби атындағы атындағы Қазақ ұлттық университетінің Әл-Фараби кітапханасының материалдары зерттеу жұмысына негіз болды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Қазіргі қазақ әдебиетіндегі повестің жанрлық және стильдік сипатына кешенді талдау жүргізілді.

Повестің жанрлық модификациясы қарастырылды.

Детективті повесть пен деректі повестерді талдауда әдіснамалық үлгі ұсынылды.

Повестің стильдік ерекшеліктерін мәтінтанымдық құрал арқылы кешенді талдау жүргізілді.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңызы.

Жұмыс нәтижелерін жоғары оқу орындарында білім алушыларға, жас ғалымдарға, «Қазіргі қазақ әдебиеті», «Қазіргі әдеби үдеріс», «Қазақ әдебиетінің тарихы және оны оқыту», т. с. с пәндер бойынша оқытылатын арнайы курстар мен дәрістер, семинар сабақтарына пайдалануға болады. Сондай-ақ, зерттеу нәтижелері әдебиеттанушы ғалымдар, жоғары оқу орындарының оқытушылар мен білім алушылары үшін теориялық және практикалық құндылыққа ие.

Қорғауға ұсынылатын негізгі нәтижелер мен тұжырымдар.

Қазіргі қазақ повестеріндегі жанрлық және стильдік даму бағыттары жүйеленді. Тәуелсіздік кезеңінде жарыққа шыққан повестерін талдау барысында жанрлық шекаралардың кеңейгендігі, стильдік дараланудың күшейгендігі, жанраралық ықпалдың артылғандығы анықталды.

Повестің жанрлық түрлерінің модификациясы талданылды. Жанрлық түрлерін талдауда: мистикалық повесте поэтикалық-құрылымдық, мифопоэтикалық тәсілдер, повесть-эсседе жанр түріне тән белгілері анықталынды, повесть-ертегіде құрылымдық (структуралистік), мифопоэтикалық, баяндау техникасы, жанрлық-салыстырмалық тәсілдерді пайдаланылды, киноповесте баяндау техникасын, яғни құрылымдық талдау жасалынды.

Детективті повесте сюжет кезеңдер тұрғысынан талдау, деректі повесте «деректілік маркерлерін» анықтау және «деректілік-көркемдік» картасын жасау тәсілдері ұсынылды.

Зерттеу жұмыстың жариялануы мен сыннан (апробациясы) өтуі.

Зерттеу жұмысының негізгі ғылыми нәтижелер мен тұжырымдары отандық және шетелдік басылымдарда, халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар жинақтарында 9 мақала түрінде жарияланды. Оның ішінде, Scopus (Скопус) және Web of science халықаралық деректер базасы тізіміндегі ғылыми журналдарда 2 мақала, ҚР ҒЖБ министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті бекіткен ғылыми басылымдарда 3 мақала жарияланды. Халықаралық ғылыми конференциялар материалдарының жинақтарында 4 мақала жарияланып, шетелдік ғылыми конференцияда 1 мақала жарияланды.

Оның ішінде, Scopus (Скопус) және Web of science халықаралық деректер базасына енетін журналда:

1.Анализ частотности эмоций в текстах казахской и тувинской литературы //Новые исследования Тувы. 2025. № 3. С. 82-93. DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2025.3.6 (Бірлескен авторлар: Орда. Г. Ж., Асқарова Г.С.)

2. The evolution of the detective genre in cultural contexts: comparative analysis of kazakh, polish and western literature// Orbis Linguarum (Ezikov Svyat). 2026. 24.1. P. 304-317. DOI: https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v24i1.19 (Бірлескен авторлар: Орда. Г. Ж., Bozkurt F.)

ҚР БҒМ БҒСБК ұсынылған журналдарда:

1.Қазақ повестеріндегі мазмұндық, түрлік ізденістер// Керуен. – 2024. – №2, 83-том, – б.73-86 https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.2-05

2.Мистикалық повестердегі мотивтер // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы – 2024. – №4, б. 208 -217 https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-4.20

3.Қазіргі қазақ әдебиетіндегі детективті повестердің жанрлық ерекшелігі // Қарағанды университетінің хабаршысы – 2025. №30, 3 (119). Б. 210-222 https://doi.org/10.31489/2025Ph3/210-223

Халықаралық және шетелдік ғылыми конференция материалдарында баяндалған және талқыланған диссертацияның негізгі нәтижелері:

1. Қазіргі қазақ повесінің негізгі жанрлық ерекшеліктері // «Мағжан Жұмабаев мұрасы: түркі дүниесінің рухани тұтастығы мен тарихи сабақтастығы»: ақын, педагог, Алаш қозғалысы қайраткері Мағжан Жұмабаевтың 130 жылдық мерейтойына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік материалдары. – Алматы: «Алгоритм», 2023 жыл. – 106-112 бб.
2. А. Елгезек «Болмаған балалық шақ» повесінің микропоэтикасы// «Балалар әдебиеті – ұлт болашағы» атты халықаралық ғылыми-әдістемелік онлайн конференция. – Алматы: 2024 жыл. – 128-133 бб.
3. Topical features of contemprorary kazakh stories // National academy of scientific and innovative research «science and education: modern time» Volume 5 Issue 8, 2024 жыл. 18-22 бб.
4. Қазіргі қазақ повесінің микропоэтикасы //«Фараби әлемі» атты студенттер мен жас ғалымдардың халықаралық ғылыми конференция материалдары. – Алматы: 2024 жыл. 363 бб.
5. Н. Ақыш прозасындағы балалар әлемі: көркемдік және танымдық қырлары //«Өнер мен ғылым тоғысында: әдеби, ғылыми, сыни дискурс» халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: 2025 жыл. 95-100 бб.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Зерттеу кіріспеден, іштей бөлімдерге бөлінген үш тараудан, екі тақырыпша, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен, қосымшадан тұрады.